

Tine Halkes: een moderne kerkmoeder (1982)

Amerikaans eredocoraat voor feministische theologie

Sieth Delhaas

OPZIJ, april 1982

Inleiding

‘Voor dit meisje was de godsdienst, de liturgie in haar kerk, de wierook, de Latijnse gezangen, het prachtige Gregoriaans een geweldige kracht en een soort onbewuste toevlucht of troost om tot zichzelf te komen. Twee keer per jaar ging er een processie door de kerk waar het allerheiligste plechtig werd rondgedragen; dan voelde ze zich aan zichzelf ontstegen en had ze wel uren in die sfeer willen blijven ...’

Dit schrijft Catharina Halkes (61 jaar) over zichzelf in het tijdschrift Chrysalis. Een geluid uit het verleden, want zij zwelgt al lang niet meer kritiekloos in al wat ‘des kerks’ is. Integendeel: zij is bezig met feministische theologie en dat heeft haar op 8 februari een eredocoraat aan de theologische faculteit van de universiteit van Yale (Amerika) bezorgd. Vijftig jaar geleden werden de eerste vrouwelijke studenten aan de theologische faculteit van Yale ingeschreven. Intussen is de feministische beweging, die zich met geloof en kerk bezighoudt, in Amerika tot een brede stroom uitgedijd.

De vrouw, die in ons land als eerste een eigen plaats als docente feministische theologie aan een theologische faculteit heeft weten te veroveren, aan een katholieke nog wel, is door de Amerikaanse faculteit geëerd om haar pionierswerk in Europa. Deze huldiging heeft ook binnen de Nijmeegse faculteit en bij veel Nederlandse vrouwen een explosie van hartelijkheid ontketend, die Tine als steuntje op haar eenzame hoge post best kan gebruiken. ‘Dit eredocoraat heeft iets publiek gemaakt’, constateert zij voldaan. Tine is ook op haar eigen faculteit flink in de bloemetjes gezet en onthaald op een druk bezochte receptie. ‘De feministische theologie gedijt hier. Het is heel fijn en goed, dat dat nu eens in het openbaar is gezegd’, zegt zij. Hartelijkheid en waardering, ook van haar mannelijke collega’s en studenten. Geen reactie van de officiële kerk, niet van de bisschop, zelfs geen negatieve. Hoe ver zal Tine kunnen gaan zonder dat haar de voet wordt dwars gezet? De Rotterdamse bisschop Simonis verklaarde onlangs het radicale feminisme erger dan het marxisme. De tijd van negeren, doen alsof er in Nederland geen feministische theologie wordt bedreven, loopt kennelijk ten einde. Zowel Simonis als sommige Duitse bisschoppen waarschuwen voor Catharina Halkes, maar studenten komen van alle kanten naar haar toe, ook vanuit Duitsland.

Kerkmoeder

Al tijdens haar leven is Tine een kerkgeschiedenis-figuur geworden. Een ‘kerkmoeder’, die een knik in de geschiedenis heeft gemaakt; die voorop is gegaan om ook vrouwen hun eigen plaats te laten innemen in de kerk, nadat zich in haar eigen leven rond kerstmis 1974 binnen een week een metamorfose voltrok. Die blikseminslag werd veroorzaakt door wat zij las in het boek van de Amerikaanse theologe Mary Daly: ‘Beyond God the Father’. ‘Het was alsof de bliksem insloeg, maar dan zonder brand of vernietiging achter te laten. Maar wel een groot en diep licht in mij en daarna ook om mij heen. De metamorfose was meer dan een gedaanteverwisseling, ze was een herschepping, een nieuwe geboorte.’

De weg, die Mary Daly gaat en die ook Tine Halkes is gegaan, heeft geleid tot verschillende uitkomsten: Mary Daly, die haar ontdekkingstocht heeft voortgezet en zich van kerk en christendom heeft gedistantieerd, Tine die zich als kritisch feministe toch nog aangesproken voelt door het christendom. Zij heeft er alle begrip voor, dat andere vrouwen de weg voorbij het christendom gaan. ‘Niemand hoeft mijn keuze te volgen’, zegt ze nadrukkelijk, ‘maar ik vind wel dat er in de vrouwenbeweging ruimte moet zijn voor vrouwen, die hun geloof niet vaarwel zeggen. De één baseert zich op de joods-christelijke overlevering. Ik kijk met mijn ogen en mijn ervaringen, ook de negatieve, naar dié traditie, waarin ik ben opgegroeid. Die traditie neem je op de korrel. Andere feministes beginnen helemaal opnieuw. “Wij”, zeggen ze, “gaan eerst eens kijken naar de religieuze ervaringen van vrouwen nu”. Die blijken vooral gericht te zijn op het eigen ik en de goddelijke vonk in zichzelf. Van de joods-christelijke religie verwachten zij niets meer.

Wij zijn er met ons allen nog niet in geslaagd de feministische theologie op de één of andere manier aan te laten sluiten op de joods-christelijke. Deze traditie heeft in het verleden erg vervreemdend gewerkt. Wij moesten God buiten onszelf zoeken. Je moest die God te vriend zien te houden. Maar zo kom je niet aan de God in jezelf toe, aan de wortels van je bestaan. Door het feminisme krijgen vrouwen eindelijk vertrouwen in zichzelf. De almachtige Opziener, zoals die door mensen is gemaakt, die alles van te voren bepaald heeft, is niet mijn God, maar het is ook niet de God zoals Hij zich aan mensen bekend heeft gemaakt’, meent Tine.

Ruimte

Wat bezielt Tine om toch in de kerk te blijven, er warm voor te lopen? Tine: ‘Je kunt zeggen, zoals velen doen: die patriarchale kerk moet je weg doen. Je kunt dit vergelijken met twee voorbeelden uit de vrouwenbeweging: Andreas Burnier heeft gepleit voor een eigen vrouwen-universiteit, Joke Smit heeft aan het eind van haar leven gezegd: “We moeten een eigen vrouwenpartij beginnen, we laten ons niet langer in de luren leggen.” De universiteit en de politiek zijn twee bolwerken waar vrouwen heel moeilijk binnen kunnen komen. Dan zijn er twee mogelijkheden: of je gaat proberen er toch in te komen en van binnen uit meer ruimte te scheppen en zorgen, dat er meer vrouwen binnen komen, of je gaat iets speciaal voor vrouwen beginnen. Met diezelfde verlegenheid zit ik ook wat mijn keus voor de kerk betreft. Ik ben zo pragmatisch om te denken, dat als je iets heel belangrijk vindt, dat moet worden doorgegeven, daar moet dan een structuur voor zijn en dat is voor mij de kerk.

Ongelukkigerwijs is die kerk patriarchaal. Je kunt er natuurlijk uit lopen en een vrouwenkerk maken. Maar er staat zo duidelijk in de bijbel, dat het in die kerk juist gaat om gelijken. Voor mij blijkt daar uit dat de hiërarchie in onze kerk on-evangelisch is. Het moet duidelijk worden dat de kerk niets in zichzelf is, maar dat ze een instrument is om een boodschap door te

geven. Natuurlijk heb ik alle respect voor het besluit van vrouwen, die menen niet langer in de kerk te kunnen blijven, maar die religieuze dimensie hoort nu eenmaal bij mij. Als de vrouwenbeweging strijdt, moet ze ook zorgen, dat je als strijdende vrouwen de ruimte en de tijd neemt om naar binnen te keren en je open te stellen voor meer kosmische ervaringen. Daar komt bij, dat ik niet geloof in een 'nieuwe' feministische cultuur zonder ruimte en aandacht voor religiositeit en voor het mysterie.'

Niet serieus

Tine vindt het erg jammer dat de vrouwenbeweging vaak ongeïnteresseerd voorbijgaat aan wat vrouwen in kerk en theologie los maken. Zij heeft daar echt veel moeite mee: 'Het spijt mij, dat in de feministische beweging de bevrijdingsstrijd van vrouwen in kerk en theologie nauwelijks serieus wordt genomen. Ik begrijp het wantrouwen dat het feminisme heeft ten opzichte van religie best, daar hebben de kerken het naar gemaakt. Maar ik zou willen, dat vrouwen, die zich inzetten voor de bevrijdingsstrijd, die zich inzetten in die strijd tegen die patriarchale kerk, als zusters in de vrouwenbeweging worden beschouwd.' Tine somt op waar de activiteiten van de christen-feministen genegeerd werden: in de emancipatieraad, in een artikel over tien jaar vrouwenbeweging in de Haagse Post, in het I.A.V. overzicht vrouwenliteratuur, in de vrouwenagenda.

Ze zegt: 'Vrouwen die binnen de kerk strijden tegen de slechte kant van kerk en religie, willen solidair zijn met de hele feministische beweging. Daarom mogen ze niet genegeerd worden.'

In een radiolezing over feministische bevrijdingstheologie noemde Tine het feminisme 'een kritische levenshouding'. Een kritiek van geëmancipeerde vrouwen op de heersende patronen in de samenleving, in de cultuur, in de religie, in de wetenschapsbeoefening en in de theologie. Zij formuleerde het zo: 'Vrouwen gaan zich afvragen: moet ik wél en wil ik wel, als geëmancipeerde vrouw, me zomaar laten inschakelen in de bestaande structuren en patronen; wil ik wel de gangbare waarden en normen accepteren, die me worden opgelegd, of die minstens de voorwaarden zijn om mee te mogen doen; moet ik een overheersing van de technologie accepteren ten koste van mens en natuur; moet ik wel meedoen aan concurrentie en competitie; moet ik genoeg nemen met een kerk die hiërarchisch en mannelijk is in haar structuren en die vaak autoritair overkomt? Vrouwen die zich dat alles bewust zijn geworden willen wel hun bijdrage leveren, maar niet meer gedictieerd door mannen, die nu al enige duizenden jaren het heft in handen hebben. Zij willen een bijdrage leveren van binnenuit.'

Haar eigen kritische houding is langzamerhand gegroeid; de voorbereidingstijd heeft bij haar zo'n twintig jaar geduurd. Pas op haar 25^e ging ze in Leiden Nederlands en letterkunde studeren. Daarvoor had ze (na haar gymnasium) een administratieve baan op een huishoudschool, volgde ze een secretaresseopleiding, een handelskursus, ging Engels-MO studeren en nam conversatielessen. Eerder studeren zat er vanwege de situatie thuis (een vroeg gestorven vader en een ziekelijke moeder) niet in. Na het Vaticaanse concilie, toen eindelijk ook rk-vrouwen theologie mochten studeren, greep Tine op 46-jarige leeftijd haar kans. Intussen had ze naast haar gezin alle tijd gestopt in de Katholieke Vrouwenbeweging om vrouwen meer vorming te geven, zodat ze als leken leerden meepraten in de kerk en zich verzetten tegen de bevoogding door priesters en bisschoppen.

Ze vertelt over die tijd: 'Ik was altijd al een geëmancipeerde vrouw. Daardoor had ik ook zo'n last van de vanzelfsprekendheid van bepaalde patronen. Altijd hadden mannen het voor het zeggen. Ik mocht mee doen, ik deed ook mee, maar ik ontdekte, dat ik geen enkele macht had om dingen die niet deugden, te veranderen. Ik mocht aan de bestaande tafel schuiven, de mannen wilden desnoods één decimeter opschuiven zodat ik een plaatsje kreeg, maar ze waren niet bereid, die tafel anders te maken. Ik kon niet functioneren als vrije vrouw. Ik heb veel moeten slikken. In 1964 heb ik al die frustraties opgeschreven in mijn boek "Storm na de stilte". Het waren signalen uit mijn pre-feministische periode. Door al die ervaringen en het lezen van boeken van feministische auteurs was het alsof er langzaam één groot raderwerk in elkaar schoof. Het waren eye-openers die me deden zien waaróm ik mezelf niet kon zijn. Feminisme is voor mij cultuurkritiek. We leven in onze cultuur in een jungle, waarin mensen elkaar geen ruimte gunnen. Je moet altijd voorop lopen je moet de beste baan pakken. Mensen zijn bereid elkaar te verslinden om maar een trapje hoger te komen. Dat is onevangelisch. Daarom zou de kerk dwars tegen die cultuur moeten in gaan. Vrouwen moeten leren kritisch te zijn omdat wij vanuit onze eigen achterstelling weten wat het betekent altijd onderaan te moeten blijven, altijd aanwezig te moeten zijn om anderen van dienst te zijn.'

Of het nog 20 of 200 jaar zal duren voordat mannen en vrouwen gelijk zullen optrekken, kan deze kersverse kerkmoeder niet zeggen. 'Als er iets moet veranderen moet je er voor zorgen, dat er een wending komt in de geschiedenis, dat er echt iets verandert en daarvoor moet je met velen zijn. Ik zou eigenlijk wel een mars op Rome willen houden.' Haar werk aan de theologische faculteit in Nijmegen draagt er in elk geval toe bij, dat er steeds meer mannen en vrouwen komen, die met de feministische theologie worden geconfronteerd. Vanaf september 1981 moeten alle theologiestudenten de eerste jaren verplicht feministische theologie voor hun kandidaatsexamen studeren. Tine: 'Dat gebeurt zelfs in de Verenigde Staten nog niet, zoals collega's me daar vertelden.'

Nog drie jaar resten Tine Halkes om haar werk in Nijmegen voort te zetten. Nu nog als docente. De vraag is of er in die tussentijd nog een leerstoel voor haar in zit. En of er daarna een vrouw zal zijn, die haar pas verworven plaats kan innemen.